

Діпо Фалоїн

АФРИКА — НЕ КРАЇНА

РОЗВІНЧУЮЧИ СТЕРЕОТИПИ
ПРО СТРОКАТИЙ КОНТИНЕНТ

*Переклала з англійської
Юлія Лазаренко*

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2025

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

Зміст

<i>Вступ</i>	Ідентичності	11
<i>Частина перша</i>	Лагос	17
<i>Частина друга</i>	Владою, наданою мені, я проголошую Африку країною	25
<i>Частина третя</i>	Що таке синдром білого спасителя, або Як ним не стати, але водночас бути корисним	61
<i>Частина четверта</i>	Історія демократії в сімох диктатурах	99
<i>Частина п'ята</i>	Африканського акценту не існує, а Бін'яванга Вайнайна мав рацію	149
<i>Частина шоста</i>	Справа викрадених артефактів	183
<i>Частина сьома</i>	Кулінарні баталії. Ода джолофу	225
<i>Частина восьма</i>	А далі що?	239
<i>Подяки</i>	.....	278
<i>Примітки</i>	.....	282

Від автора

I

Уявіть, що будь-яку згадку про етнічну групу автоматично пов'язують із тими, хто її очолює, хоча їхні дії не відображають настроїв більшості.

II

Я не африканець. Я — нігерієць. У цій книжці викладено мої погляди як нігерійця.

Вступ

Ідентичності

Ідентичності — це продукт конкретних обставин.

Родом я із Західної Африки: з рису тут готують джолоф, а у вітальні ніколи не буває порожньо. Я з дитинства обожаю сперечатися, а виною цьому — улюблений обряд моєї сім'ї: силу-силенну людей збирають у тісному приміщенні й ті годинами полемізують ні про що — кожен має висловити свої погляди на погляди іншого. Ніхто ні з ким не погоджується, навіть коли йдеться про події, свідками яких були обидва співрозмовники. Перший обов'язково закине другому, що той переповів усе неправильно: недостатньо точно чи надто сухо. У нашому домі історію пише не переможець, а той, хто першим розкриє рота.

Гостинність у моєї мами в крові. Вона щаслива, коли довкола вирує життя, а сімейні застілля вважає панацеєю проти всіх бід. Від неї я успадкував любов до густонаселених районів і цілодобового шуму й шалу, наче живеш усередині музичного автомата чи на перехресті кількох автобусних маршрутів. Мама завжди залишається на ще одну пісню. І я роблю так само.

Тато в мене теж товариський, але на свій лад: він давно знайшов спільну мову сам із собою і насолоджується цим. Усе його єство протидіє руху. Якби його попросили описати ідеальний день, він сказав би, що для щастя достатньо подрімати після сніданку. Від нього я навчився не поспішати: на початку все здається гіршим (чи ліпшим), ніж є насправді. У кращому разі ми з ним плентаємося у хвості; у гіршому, як завважила моя сестра, — рачкуємо задом-наперед.

Я наполовину йоруба і наполовину іґбо. Про йоруба кажуть: «Їм аби було весело», про іґбо кажуть: «Їм аби було добре»; на практиці це означає, що я ніколи не відхиляю запрошень,

не розпитавши, хто і куди мене кличе. У мене три старші сестри, тож 23 відсотки свого життя я провів, постфактум придумуючи контраргументи, якими міг би їх вразити в давно неактуальній суперечці.

Я точно знаю, хто з моєї рідні мені кровний родич, а хто — ні, люблю гостру їжу та гострі відчуття і вірю в цілющу силу супу з перцем чилі. Мене привчили, що пхати носа в чужі справи — святий обов'язок тітки, а забагато двоюрідних братів і сестер не буває: за обидва пункти я готовий стояти горою. У нашому домі ніколи не зачиняли двері. Я змалку знав, що гостя треба нагодувати, бо спільна трапеза — це вияв любові; за нею нам відпускають гріхи й обдаровують благодаттю.

Коли треба було йти до церкви, мене будили рано-вранці, а в день виборів дозволяли засиджуватися допізна. Ми ніколи не їздили відпочивати на море і завжди жили радше спонтанно, без жорсткого регламенту, керувалися емоціями, а не доцільністю. На заходи та в аеропорт приїжджали завчасно — відтоді я це ненавиджу. Спати нас клали о тій самій порі, але ніколи не забували, що дитину треба чути.

У моїй сім'ї блефувати не вміє ніхто: це генетична особливість нашого клану. Ми не здатні приховувати ані свої болі, ані радощі, й усяка емоція, хай яка короткочасна, зачіпає мене за живе. Мовчання для мене — найгірша кара, а танцмайданчик, де товчеться купа дорогих мені людей, на мою думку, — найкраще, до чого додумалося людство. Я з тих, хто не замовляє нових страв, якщо в меню є щось знайоме. Навіщо експериментувати, коли напевне знаєш, хто ти такий?

* * *

Ми — це сукупність усвідомлених і неусвідомлених впливів. Іноді вони нашаровуються один на одного, а іноді розшаровуються. Ці нематеріальні впливи визначають, чого ми справді хочемо від життя і формують нашу особистість — багатокомпонентну й динамічну: означити її точніше складно бодай тому, що річ це надто інтимна.

Наш внутрішній світ оприявнюється у всіх наших вчинках. Ми сформувалися внаслідок мимовільної взаємодії декількох, часто нерівнозначних факторів — генетики й рішень, ухвалених після ретельних розрахунків; нашу справжню природу, сховану в підсвідомості, виказує те, як довго ми дивимося іншим в очі, чи тривожимося на пустому місці, чи перевіряємо погоду, перш ніж вийти на вулицю, де зберігаємо приправи, чи губимо шкарпетки.

Із цих зшитих між собою кольорових клаптиків виростає людина.

А втім, не всім дозволено мати складну ідентичність. Так склалося історично, що окремим людям і цілим народам систематично відмовляли у праві бути собою, зазвичай щоб применшити й підкорити, а в деяких випадках — викоринити. Самобутність — це привілей, дар, який багато хто сприймає як належне. Коли ви можете прийти на нараду чи співбесіду як рівний, коли офіцер поліції спілкується з вами з повагою і без упереджень, це визнає, стверджує і рятує життя.

Позбавляючи людину привілею бути собою, ми її нівечимо. А якщо застосувати такий підхід до спільноти, країни чи раси, можна затруїти цілі покоління сумнівами в собі: так вигадка переходить у ранг істини, яку озвучують у школах, за сімейною вечерею і в підручниках, нав'язують через образи масової культури.

Мало кому відмовляли у праві бути собою частіше, ніж Африці — 54 держави на одному континенті, понад дві тисячі мов і 1,4 мільярда людей. А говорять про них усіх як про одну країну, гомогенну масу, приречену на довічні страждання.

Слово «Африка» надто довго було синонімом бідності, чвар, корупції, громадянських воєн і посушливих червоноземів, де не квітне нічого, крім злиднів. Безкрай сафарі-парк, де леви з тиграми буквально ходять попід хатами, а самі африканці

живуть у племенах, майже не носять одягу, завжди мають при собі спис, полюють на дичину і знічев'я влаштовують ритуальні танці, очікуючи на чергову порцію гуманітарки. Бідність і сафарі, а між ними — нічого.

Я виріс у величезному мегаполісі з усіма типовими для міста-мільйонника плюсами й мінусами, але моїм співрозмовникам усе одно складно це уявити, бо у їхній свідомості вкорінився геть інший стереотип. Їм не віриться, що моя мама вчилася в чудовій школі, до центральних воріт якої щоранку радісно стікалися зграйки ситих і доглянутих учнів, — міжнародні благодійні організації переконали їх у тому, що африканська дитина цілодобово відмахується від мух, недоїдає і п'є заражену воду. Бо бути африканцем — це щодня тікати від джипів, у яких по бездоріжжю джунглів мчать військові у брудному камуфляжі, виглядаючи рекрутів.

Насправді Африка — це строката мозаїка, калейдоскоп спільнот та історій, а не монолітний скрижаль, на якому викарбувано долю всіх африканців. Ми по-різному говоримо, по-різному сміємося, навіть цілком буденні речі робимо по-різному, а наші моральні орієнтири далеко не завжди збігаються.

Я хотів спростувати шкідливі стереотипи і намалювати повніший портрет сучасної Африки — народів, а не народу, який без кінця воює на тлі величних саван і золотавого заходу сонця. Замість помилкової історії континенту я спробував розповісти ту, у якій буде більше правди життя.

Певна річ, в Африці є труднощі. І закривати на них очі було б не меншим перекручуванням фактів. Багато хто з африканців живе у злиднях, уряди деяких африканських країн неспроможні ними управляти, а прірва між багатими й бідними глибшає. Однак, розуміючи контекст, ми бачимо ширшу картину: чому сталося саме так, а не інакше. Пригадайте, як європейці підтасували карти африканцям: їх колонізували, розграбували родючі землі, а тоді перекроїли 10 відсотків усіх етнічних груп, об'єднавши в держави проти їхньої волі. У них вкрали 90 відсотків

матеріальної культурної спадщини, і все це недавня історія: мої батьки старші за країну, у якій народилися. Велика кількість диктатур в Африці — це результат свідомих дій колонізаторів, які навмисно зіштовхували лобами племена й обирали собі фаворитів, тож річ не в тому, що африканці від природи кровожерливі й некеровані. Скуштуйте джолоф, нашу традиційну страву з рису, поцікавтеся роботою наших активістів та реформаторів, і ви побачите, що Африка — це регіон, який можна зрозуміти тільки крізь призму людських історій: як і скрізь на планеті, вони не завжди про велич, але й не завжди про варварство. Африка дивує, тому що кожна країна тут намагається якнайкраще скористатися своїми, м'яко кажучи, неவிграшними картами.

У кожному розділі цієї книжки я увиразнюватиму речі, які часто не помічають у дискусіях про Африку. Ви дізнаєтеся, що, створюючи африканські країни, ігнорували не тільки закони картографії, а й закони моралі. Я проаналізую найпоширеніші стереотипи про Африку — ними кишить масова культура, їх тиражують благодійні кампанії, і часто-густо в пошуках швидких рішень ті радше шкодять, ніж допомагають. Я розповім вам про історію демократії на прикладі семи диктатур; про боротьбу за повернення артефактів, викрадених колонізаторами; про вплив африканської культури харчування на їжу в усьому світі. Формування ідентичності неможливе без здорового суперництва — завдяки цій книжці ви дізнаєтеся про легендарні кулінарні баталії й неповторну стихійну красу Кубка Африки. Останній розділ я присвятив сьогodenню, місцевим активістам, сучасним творчим людям і підприємцям, які пишуть майбутнє континенту, а ще тому, як насправді функціонують спільноти. Бо Африка — це не курні савани, громадянські війни і люди без власного голосу, які дають іншим право говорити за себе і тільки й чекають, поки хтось кине́ться їм на порятунок.

Та перш ніж зануритися в історичний екскурс, завітаймо в Ля́гос, моє рідне місто, і погляньмо на сучасні реалії. Моя книжка — не туристичний путівник, я не писатиму про місця,

де можна зупинитися, чи пам'ятки, які варто побачити, однак хочу, щоб ви зрозуміли особливості регіону. Бачили, відчували запах, уявили себе посеред африканського повсякдення, а не розглядали панораму чи дивилися на Африку в бінокль. Найбільш густонаселений мегаполіс на континенті якнайкраще для цього підійде — найчорніше у світі місце, жителів якого об'єднує дещо більше за просто життєрадісність чи вайб. Мало хто в сучасному світі розуміє ці неозорі землі. Я хотів би заповнити цю прогалину і водночас написати книжку, сповнену щирої любові до регіону — як до ідеї, як до дійсності і як до перспективи. І якщо після прочитання ви засвоїте тільки одну думку, то я хотів би, щоб ви назавжди запам'ятали: Африка — це понад мільярд самобутніх людей, чий ідентичності є продуктом конкретних обставин.

А ще Африка — це не країна.

ЧАСТИНА ПЕРША

ЛАГОС

Лагос³ — це повна чаша.

Іноді здається, наче неофіційна столиця Нігерії от-от вибухне і виявиться, що весь цей час під її покровом ховався менший, краще організований мегаполіс. За кількістю населення це Лондон, Нью-Йорк і Уругвай разом узяті, та й навіть тоді лишиться місце для приبلудного латвійця, якому кортить спробувати хаос на смак. Лагос — як три Йоганнесбурги і Найроби чи два Каїри. Сюди можна звести всіх намібійців, навіть якби їх було двадцятьоро більше. Гана — велична нація, але ніхто і не помітив би, якби ви замінили всю масу її уродженців на міську агломерацію Лагоса.

Лагос — це панчлайн у жарті, який міг би починатися зі слів: «Заходить якось у бар двадцять один мільйон людей, не обтяжених сумнівами в собі...». Суть ви вловили: у Лагосі людно. І сором'язливі серед лагосців не водяться.

Лагос гуде як вулик, бринить від радості. Вібує від поспіху й панібратства. На думку лагосців, між вірою і впевненістю немає різниці. Тут усе оповите серпанком мрійливості, уява випереджає рух, а розвиток — це радше намір, ніж дійсність. Клаксонять автомобілі, нескінченно нагадуючи вам, що в нігерійців заведено сповіщати про свою присутність. А проте тут, у Лагосі, це цілком виправдано — водіям або нема коли перейматися вашою безпекою, або вони стоять у заторі, де авто від авто відділяє хіба один сантиметр. Вони торують собі шлях між двома центрами мегаполіса, материковою та острівною частиною; повзуть повз райони, які купаються в багатстві, і ті, де сім'ї буквально тонуть. Дорожній рух — це ніби олімпіада, у якій беруть участь усі лагосці, від офіціанта до керівника транснаціонального банку. Когось із сотень урядовців, які заповнили дорогі ресторани

й торговельні центри острова Лагос, незайве відрядити на екскурсію до Кігáлі, столиці Руанди, чи Абіджа́ну в Кот-д'Івуарі, щоб ті на власні очі побачили: дорожній рух не конче мусить бути таким.

Якщо ви не чиновник, мислити в Лагосі треба масштабно і ніколи нікуди не приїжджати вчасно. Зрештою ви зрозумієте: якщо спізнюються всі, то насправді всі приходять заздалегідь. Ваші звички зміняться. Ви навчитеся за першої ліпшої нагоди, хай де ви є, на повну використовувати свій голос: вітатися, щось комусь втовкмачувати, молитися, торгуватися, бажати всіх благ чи всіх кар небесних. Поживіть у Лагосі — і ви заговорите на місцевому діалекті: «Швидше, будь ласка, у мене немає часу», — і станеться це раніше, ніж ви гадаєте. Вас більше не ображати-ме, що вас намагаються надурити: таке життя, урешті все одно виграє казино.

У ЛАГОСІ пахне свіжими фруктами й дизелем. На вихідних тут на кожному кроці виступає якийсь діджей: він раз у раз питає в юрби у вигадливому одязі кислотних кольорів: «Ви ж чули про мене?». Ніколи не відповідайте на це запитання чесно, інакше начувайтесь: лагосці вміють зацаїти образу. Якщо спланувати все як слід, за суботу можна встигнути принаймні на три весілля. На одному з них точно буде Давідо зі своєю коронною піснею «If I tell you say I love you, oh...», — зазвичай він виконує її щонайменше вісім разів.

У Лагосі завжди можна сторгуватися. Де провести межу — залежить лише від вас. Ось вам приклад: якимось ветеринар загубив нашого пса і, щоб компенсувати втрату, запропонував нам чужого, свято переконаний, що ми полюбимо його, як рідного. Щоправда, у собаки тієї були господарі, така дрібна деталь, та він, мабуть, і з ними все залагодив би. Ми ввічливо відмовилися й наполягли, щоб пошуки пса продовжили, — зрештою, він таки знайшовся.

Лагос — це місто екстремумів: сорокаградусна спека і постійні перебої з електрикою. Дороги обрамлені високими пальмами, а населення майже на сто відсотків чорношкіре. Від сонячних бризок оживають сірі висотки, рій яскраво-жовтих автобусів, хмарочоси і стіни, які розділяють Лагос на райони з різним рівнем достатку. А тоді проміння липне до самих лагосців, яких учені проголосили найщасливішими людьми на землі. Якщо ранок вихідного дня відносно спокійний — хоча насправді в Лагосі ніколи не буває «відносно спокійно», — можна сісти в машину й пригубити місто, поки те вас не проковтнуло (а це багато з ким стається).

Я ніколи не бачив у Лагосі слона чи леопарда, а от як б'ються на вечірці через несправедливий розподіл сувенірів — бачив. Тут немає жодної тварини з великої африканської п'ятірки, і все ж сафарі-тур Лагосом — цікава пригода: можна побачити найрукастіших у світі автомеханіків, гігантські спальні райони і базари, на яких може вдатися купити все, за умови що ви цю річ опишете. Незнайомці тут розмовляють так, наче сто років знайомі, бо в місті, де без послуг не обійтися, ніколи не знаєш, хто може стати тобі у пригоді.

Єдине місце, де лагосцям гарантована рівність, — це точки продажу суї, шматочків смаженого на шпичці м'яса, яке спершу обпікає горло, а тоді розтікається медом. Сую продають на узбіччях, здобрюють цибулею та хауса, діалектом нігерійської, а тоді загортають у газету. Їсти її краще гарячою, з димком, поки не розвіявся насичений аромат. Повітряний поцілунок суї витає над кожним куточком Лагоса, бо це дешево й неймовірно смачно. Вона розганяє затори на дорогах, завдяки їй стають стерпними тисячі весільних церемоній, з тих, де сумніваєшся в доцільності інституту сім'ї. Її подають на дитячих днях народження і готують у багатих готелях, щоб додати місцевого колориту.

Сую — це танець статичного і спонтанного. Те саме можна сказати про Ікеджу, район, де я виріс. Часом обпікає горло, але

й розтікається медом. Звивисті дороги Ікеджі були такі безпечні, що я навчився керувати машиною, але гуляти там, якщо вас не захищає паркан з металевої сітки, не раджу: у цій грі ви приречені на поразку.

У кожній країні є місто, вогнями якого марять у містечках; міфи про нього живляться історіями тих, у кого все вийшло. Його або приймають, або лають. Лагос саме такий: ви або пристосовуєтеся до його неприборканої енергії, або носа з дому не потикаєте. Справжній магніт для тих, хто не боїться суєти, тих, хто або пан або пропав. Це Нью-Йорк, якби Нью-Йорк і справді ніколи не засинав. Сюди щодня стікаються тисячі людей. З Лагоса можна втекти, а от лишити його позаду — ні.

Лагос — це місце, де чужинець швидко стає своїм. Ласкаво просимо, хай якої ви раси, етнічної належності чи походження, однак не чекайте, що перед вами розстелять червону доріжку. Специфіка цього середовища диктує ритм: місто вперто не хоче переорієнтовуватися на туристів. А втім, було б незле дещо запозичити в Марракéша й Алжира — там уміють берегти пам'ятки на радість собі й приїжджим. На початку ХІХ століття, наприклад, з Бразилії до Лагоса повернулися примусово вивезені туди раби, які в новому світі познайомилися з іншою естетикою та релігією. Так у місті з'явився бразильський квартал, де розташовані одні з найкрасивіших будівель у цілій країні — час нищить їх, а вони могли б прислужитися місту, якби докласти до цього зусиль.

Важко зрозуміти, чи це місто саме таким і задумали, та одне можна сказати напевне: Лагос учить смиренню. Він такий великий, що стишує будь-чию гординю. Є в ньому щось таке, що перетворює вас *на частину Лагоса*. У нього на вас свої плани, і на ваші бажання він не зважатиме. Звучить романтично, але на ділі це доволі виснажливо. Ми опоетизовуємо незбагненність цього міста, та насправді воно таке через брак продуманого планування. Тож натомість Лагосом керує впевненість — вроджена, непохитна віра в те, що нічого кращого

на континенті просто немає, і тримається вона на тому, що серед лагосців найвища концентрація хороших танцюристів і що на все воля Божа — *God dey*.

Через це виникає стійке відчуття дисбалансу. У Лагосі є все для того, щоб бути Мегаполісом. Та Лагос не знає, ким хоче стати, коли виросте.

Мегаполіси зі шкіри пнуться, щоб ви клали свої життя саме на їхній вівтар. Аккра. Кіншаса. Найроби.

А Лагосу це ніби не треба, він робить ставку на головну валюту міста — оптимізм, сподіваючись, що жоден інший мегаполіс в Африці не переплуне його за розміром і культовістю. Хай там як, та на острові Лагос уже видно, яким могло б бути це місто в майбутньому. Три великі бетонні мости з'єднують материкову частину з архіпелагом островів, які називають просто «острів». Хмарочоси й маєтки з високими парканами, багато позолоти, бо демонстрація багатства й статусу, реальних чи надуманих, — актив, значно важливіший за гроші.

Мистецьке й нічне життя, яке зародилося на околицях Ікої, острова Вікторія та Леккі, сприяло появі нової хвилі творчих людей: вони активно використовують соцмережі, більше не імітують американських митців і пишаються своїми самобутніми роботами. На острів їдуть по численні художні галереї, нічні клуби та не варті своїх грошей смузі — їх приправляють місцевими спеціями, абсолютно несумісними зі збитими в кашоподібну масу фруктами. А втім, тут смачні пончики й можна взяти напрокат катер, щоб дістатися одного з дискотечних пляжів на узбережжі Атлантичного океану.

Однак сказати, що в Лагоса все вийшло, можна буде тільки після того, як усі ці розкоші будуть доступні більшості його мешканців. Коли тисячі людей не житимуть у халупах просто над плавнями. Тим часом місто ніби роздроблене на шматки химерної форми — 21 мільйон окремих фрагментів: якщо зшити їх у більш-менш єдине полотно, перед очима постане Лагос, про який тільки те й можна сказати, що він повна чаша.

* * *

І Лагосу, і багатьом іншим містам із непростю історією на цьому непростому континенті не дали часу зіп'ятися на ноги. Зрозуміти нинішні реалії можна тільки пам'ятаючи, що місця ці досі оговтуються від спроб європейських країн розділити й поглинути Африку.

Колонізатори розіграли цю партію в кілька етапів. І найперше вони склали мапу.